

Kinderen filosoferen

docentenboek

Berrie Heesen

Inhoud

Frivole introductie.....	5	Handleiding Kinderen filosoferen	41
Niet-frivole introductie	5	1 Pjoki Teer is de naam	41
De inhoud van deze handleiding	8	2 De ballonnen van Pjoki Teer	45
Over de stijl van deze handleiding	11	3 Pjoki houdt van	49
Drie benaderingen in het filosofie- onderwijs	13	4 Pjoki ontdekt de oudste vragensteller	53
Procesdoelen filosoferen	17	5 Pjoki's ontdekkingen.....	59
Filosoferen als morele opvoeding.....	18	6 Kies je keuze.....	63
De filosofische onderzoeksgroep als methodisch instrument	21	7 Eerst Kant, Pjoki!	67
De fasen van een filosofisch gesprek.....	23	8 Boy sorteert mensen.....	72
Tips voor beginnende leraren.....	24	9 De stemmen van Pjoki	75
Tips voor gespreksvormen.....	25	10 De relatiecirkel van Pjoki.....	79
Evaluatielijst voor leraren	28	11 Zijn er onzinnige regels?	82
Evaluatielijst voor kinderen.....	33	12 De laatste ballon van Pjoki.....	85
Checklist: ben ik geschikt om te filosoferen?	34	13 Woorden kun je niet eten, Ludwig!.....	91
Variabele tips voor een filosofischer schoolklimaat.....	35	14 Zoiets heeft Pjoki nog nooit gezien!.....	95
Uitdrukkingen voor een dag	37	15 Het doosje van de Planeter	99
Tekeningen als start	38	16 De man en de knijperwoorden	101
Voorbeeldbrief naar ouders	39	17 Wat is filosoferen?.....	106
		18 De laatste bladzijde	107
		Wat is waarheid?.....	109
		De fasen in het filosofisch gesprek	112
		Literatuur kinderfilosofie	126
		Adressen	128

Frivole introductie

Door de ramen van de school klinkt het zingen van weer een nieuw lied. Binnen in de school zindert het. Allerlei leraren kwetteren en kwaken, we gaan differentiëren en ontwikkelingsgericht aan de slag. De bouwvergadering borrelt en bruist. De klassen worden kleiner, de LIO's rennen in het rond. De school is in de mode.

Het zal toch niet zo zijn dat tussen al dat kwetteren en kwaken, tussen dat bruisen en borrelen tijd gevonden zou moeten worden voor dat heel oude, beetje muffe, gevuld met verheven gedachten spulletje dat luistert naar de naam Filosofie?

Dàt meen je niet!

Heus, er zijn al scholen die in hun wervingsadvertentie zeggen dat ze filosoferen, in zeven talen verschijnt er een tastbare Europese kinderfilosofiekrant, een moeder vertelt trots dat haar Maartje gisteren vroeg tijdens het kijken naar een foto van haar zelf als baby: Waar is baby Maartje nou? Dat is toch filosofie!!!

Het is nu al zo erg op de basisschool, dat sommige echte filosofen protesteren tegen kinderfilosofie omdat het te veel aandacht krijgt! In de krant schrijven echte filosofen dat als niet duidelijk is wat hun kinderen er precies van leren, ze beter aardrijkskunde kunnen krijgen. Toe maar: Hoogezand Sappermeer ...

Wat doen die kinderen dan die filosoferen?
Lezen ze tegenwoordig Plato hardop voor? →

Niet-frivole introductie

'Kunnen kinderen filosoferen? Misschien nog wel beter dan volwassenen, zeggen volwassenen. Geleidelijk doet het vak-zonder-foute-antwoorden op de basisschool zijn intrede. Wanneer krijgen kinderen nou nog de kans om creatief na te denken?

Met filosofie hoef je niks bijzonders te hebben meegemaakt. Iedereen kan bijzondere gedachten hebben die anderen weer aan het denken zetten. Door het gezamenlijke nadenken worden kinderen zich bewust van hun eigen denkprocessen. Wettelijk zijn basisscholen niet verplicht om aan filosofie te doen en gezien de overvolle roosters lijkt het ook een bijna ondoenlijke taak om directies te vermurwen tijd voor weer een nieuw vak in te ruimen. Daar zijn goede argumenten voor nodig.'

'De kinderen leren heel veel van de filosofieles. Ze krijgen er zelfvertrouwen van. Als een kind iets goeds heeft gezegd dan zie je het groeien. Ze leren ook heel precies formuleren, want de anderen reageren op elk woord.'

'De filosofieles is een van de weinige momenten waarop de meningen van de kinderen echt ter zake doen. Het gaat niet om het vinden van de "juiste" antwoorden maar om het ontwikkelen van denkvaardigheden. Kinderen leren ervaren dat hun argumenten er toe doen. Er zijn nu eenmaal vragen waarop niet makkelijk een antwoord te vinden is.' → →

De inhoud van deze handleiding

Deze handleiding is als volgt opgebouwd: in een aantal korte hoofdstukjes worden verschillende aspecten van het filosoferen met kinderen besproken. U kunt op basis van de inhoudsopgave snel een specifiek onderdeel doornemen. Hieronder worden de verschillende elementen even kort geïntroduceerd. De motivatie voor deze opzet is dat sommigen onder u al eerder publicaties over het filosoferen gelezen zullen hebben, terwijl dit voor anderen een nieuw terrein is. Daarom is gekozen voor een inleiding die is opgebouwd uit losse onderdelen. De onderdelen worden hieronder kort toegelicht.

Over de stijl van deze handleiding

De wijze waarop deze handleiding voor het onderwijs (ook al is het thuis eveneens heel goed bruikbaar) is geschreven, is minder gebruikelijk. De toon is persoonlijker. In deze paragraaf een motivatie en verantwoording voor de gekozen stijl van schrijven.

Drie benaderingen in het filosofieonderwijs

Filosoferen met kinderen is een relatief nieuw fenomeen op school. De eerste methode die verscheen, was geschreven door de Amerikaan Lipman. In deze paragraaf wordt een korte plaatsbepaling gegeven, wat de gekozen benadering inhoudt en hoe deze zich verhoudt tot ander materiaal op het vlak van het filosofie-

onderwijs zoals de methodes die nu verschijnen voor filosofie als examenvak in het VWO. Vervolgens worden uitgangspunten uiteengezet die ten grondslag liggen aan de opzet die u in handen heeft. *Kinderen filosoferen* is geschreven voor kinderen van ongeveer 10 tot 14 jaar en kan zowel in de bovenbouw van de basisschool als de onderbouw van het voortgezet onderwijs gebruikt worden.

Procesdoelen filosoferen

Als een boek in het onderwijs gebruikt moet kunnen worden, dan is het van belang te weten welke doelen beoogd worden. In deze paragraaf zijn een aantal procesdoelen van het filosoferen met kinderen geformuleerd, zoals die al een aantal jaren worden gehanteerd. Bij elke les zijn afzonderlijke lesdoelen opgenomen.

Filosoferen als morele opvoeding

Een korte paragraaf over het filosoferen in verhouding tot de morele opvoeding, naar aanleiding van de gepubliceerde briefwisseling tussen Nora K. en V. Hösle, getiteld *Het meisje en de filosoof*. De moraal van het verhaal is dat wat in de praktijk getoond wordt.

De filosofische onderzoeksgroep als methodisch instrument

Filosoferen met kinderen kan op verschillende manieren. Het ideaal is hier het gezamenlijk gesprek in de groep. Dit kan direct door het gezamenlijk lezen van een les uit het leerlingenboekje. Het kan ook door kinderen eerst de schrijfpoddrachten te laten uitvoeren en deze ge-

zamenlijk te bespreken. Het belang van deze gemeenschappelijke dialoog in de groep wordt hier puntsgewijs besproken.

Samenvatting van de fasen van een filosofisch gesprek

Hoe kan een filosofisch gesprek met kinderen worden opgebouwd? Een aantal fasen in het gesprek worden onderscheiden. Deze worden hier kort samengevat. Het laatste hoofdstuk van deze handleiding bestaat uit een uitgebreide bespreking van deze fasen inclusief voorbeelden.

Tips voor beginnende leraren en tips voor gespreksvormen

Een evaluatielijst voor leraren

Wie een jaar lang filosofeert met zijn kinderen moet toch kunnen vaststellen wat er veranderd is. Deze evaluatielijst biedt de mogelijkheid om de ontwikkeling in de groep op verschillende terreinen vast te leggen.

Een evaluatielijst voor kinderen

Een lijst met resultaten die het filosoferen zou kunnen opleveren. Deze lijst kan aan kinderen voorgelegd worden om vast te stellen wat zij denken dat filosoferen betekent. De gegevens die worden verkregen uit beide evaluatielijsten zijn uiteraard van belang voor de verantwoording naar ouders, team en inspectie van deze activiteit.

Checklist 'Ben ik geschikt om te filosoferen?'

Er zijn mensen die zich afvragen of ze geschikt zijn om met kinderen te filosoferen. Probeer deze checklist uit en beoordeel de uitslag.

Hierna komen onderdelen aan de orde die afzonderlijk gepresenteerd worden, ook al is er een inhoudelijke samenhang. Het gaat om suggesties hoe het filosoferen op school zichtbaar gemaakt kan worden. Elke dag bezigen we een aantal uitdrukkingen die terugkeren. Die uitdrukkingen leggen een levensvisie vast, tips voor alternatieve uitdrukkingen om het repertoire uit te breiden en eens iets anders te proberen.

Het filosoferen op basis van het leerlingenboekje vertrekt altijd vanuit een tekst. Dit is evenwel niet noodzakelijk, vandaar dat ook suggesties voor tekenopdrachten worden gegeven om van daaruit tot een filosofisch gesprek te komen.

Tot slot een voorbeeldbrief naar ouders voor een school die wil beginnen met het filosoferen met kinderen. Het is een goed idee om de ouders daarvan op de hoogte te stellen, want dit begrip roept nogal verschillende reacties op. Deze voorbeeldbrief kan (moet) uiteraard naar eigen inzicht worden aangepast.

Hiermee eindigt het eerste deel.

In het tweede deel vindt u handleidingen bij de lessen.

Bij het leerlingenboekje *Kinderen filosoferen* is voor elk onderwerp een handleiding geschreven die is opgebouwd uit de volgende onderdelen:

A achtergrondinformatie

Hier wordt informatie gegeven over de kwestie die aan de orde is, van waaruit het verhaal is geschreven, wie een bepaalde filosoof was. Het is bedoeld om een richting te geven voor het gesprek met kinderen en uiteen te zetten wat de achtergrond is van de kwesties die in de lessen worden behandeld.

B lesdoel

Ook al is het uitgangspunt dat er vooral gewerkt wordt aan procesdoelen bij het filosoferen, er is voor elke les een concreet lesdoel geformuleerd.

C suggesties

Een aantal tips hoe met het materiaal gewerkt kan worden. Op basis van deze suggesties kan zelf een actuele les worden samengesteld.

De uitspraken uit het leerlingenboekje worden van commentaar en vragen voorzien.

D citaten

Een aantal citaten van denkers en kinderen in relatie tot de les.

Tot slot is een uitwerking opgenomen van de vraag: wat is waarheid? Deze vraag wordt in het leerlingenboekje niet besproken, maar wel op de laatste bladzijde genoemd. Deze les is overgenomen uit de reeds genoemde map.

Fasen van het filosofische gesprek plus voorbeelden

De handleiding eindigt met een uitgebreider artikel waarin de fasen van het filosofisch gesprek achtereenvolgens worden besproken. Deze be-

spreking is bedoeld als methodische basis voor het structureren van het gesprek in de klas. Tegelijk moet vermeld worden dat veel leraren de ervaring hebben dat een dergelijke tekst onvoldoende is om het leiden van zulke gesprekken meteen te beheersen. Het advies is om voor het leiden van filosofische gesprekken met kinderen nascholing te volgen. Zie de adressen achterin.

Handleiding bij de lessen uit *Kinderen filosoferen*

Pjoki Teer is de naam

Achtergrondinformatie

Hoe kan iemand beweren: ik weet twee dingen van jou.

- a) Jij weet meer dan je denkt.
- b) Jij weet ook minder dan je denkt.

Het verrassende van filosoferen is allereerst dat je ontdekt wat je zelf denkt. Dat komt doordat onderwerpen worden besproken op een manier die anders niet aan de orde komt. Er wordt een ander soort vragen gesteld. Die vragen zetten aan tot intuïtieve antwoorden die je vervolgens naar voren brengt. Daar gaat het om, want door het verwoorden hoor je zelf hoe je denkt. Je ontdekt dus je eigen gedachten. Goede voorbeelden van zulke vragen zijn:

- Wat zou er anders zijn in je leven als de klok geen 12 maar 10 uren had? Henny zei eens: 'Dan zou de dag maar 20 uur duren en zou je slaap te kort komen.' Wist ze voordat het gesprek begon, dat ze zoiets zou gaan zeggen? Dat ze zoiets dacht? Nee, dat ontdekte ze in het gesprek. In dit antwoord zit een bepaald concept van wat een uur is, opgesloten. Op de vraag wat haar idee van een uur is, had ze vermoedelijk wazig voor zich uitgekeken.

- Ben je eerst half gelukkig voor je gelukkig bent? Of je gelukkig bent of niet, daarover wordt wel eens gepraat. Deze vraag dwingt je na te gaan bij jezelf, hoe de toestand of het gevoel van geluk ontstaat: komt dat geleidelijk of is dat er ineens? Zo'n vraag kan leiden tot een ontdekking over hoe jij het gelukkig zijn ervaart.
- Kun je mensen sorteren? Boy doet dat in het verhaal 'Boy sorteert mensen'. Door die vraag hebben al vele kinderen ontdekt dat ze de hele dag mensen sorteren, dat we helemaal niet anders kunnen. Aan het begin van het gesprek over dit verhaal zeggen de meeste kinderen dat ze geen mensen sorteren, en sommigen protesteren want je mag geen mensen sorteren (maar is sorteren discrimineren?). Aan het eind van het gesprek zijn er meestal maar weinig over die dit volhouden. Je kunt tijdens het filosoferen ontdekken hoe je zelf denkt en doet door te reflecteren op jouw handelen en denken.

Weet je ook minder dan je denkt?

Ja, dit geldt eveneens voor iedereen. Er zijn heel veel zaken die vanzelfsprekend zijn, tot we erover gaan nadenken. Dan blijkt dat het minder eenvoudig is dan we denken, dat we er eigenlijk niets of bijna niets vanaf weten. Voorbeelden zijn hier moeilijker, want die worden door de lezer dan onmiddellijk tegengesproken. Een poging: Kun je een definitie van een deur geven? De vraag kwam op n.a.v. de schooltv-afllevering 'Woorden & dingen' uit Het huis met de twaalf deuren. Vrijwel alle kinderen dachten dat ze dit konden en begonnen subiet met het opschrijven van wat een deur is.

‘Het is een ding dat open en dicht kan.’

‘Ja dat geldt ook voor een raam.’

‘Het is een ding dat open en dicht kan en waar je doorheen kunt lopen.’ In die uitzending is er een deur die op slot zit, de sleutel is zoek. Een deur die op slot zit en niet meer open kan, is dat geen deur meer? Het gesprek vond plaats in Hagenstein (bij Vianen). De deuren waren die avond in Hagenstein minder zeker van hun zaak.

Wist niemand in Hagenstein meer wat een deur was? Natuurlijk wel. Alleen wisten veel kinderen nu dat het heel moeilijk is op te schrijven wat een deur is, in ieder geval zo moeilijk dat het die dag niemand is gelukt. Tenminste, het is niemand gelukt een definitie of omschrijving te geven die alle anderen acceptabel vonden. Toch dachten de meesten dat dit heel makkelijk zou zijn. Ze dachten dus allemaal te weten wat een deur is en meenden dit ook op te kunnen schrijven. Vandaar dat ze aan het eind van het gesprek minder wisten dan ze aan het begin dachten. Wat een deur is, wisten ze nog steeds, ze ontdekten dat je dit niet eenvoudig kunt opschrijven.

Moet je aan alles twijfelen?

Deze vraag komt vaak op tijdens één of meer filosofische gesprekken. Vaak is het beeld van filosoferen dat alles betwijfeld kan worden, we blijven achter in één groot vraagteken en je schiet er niets mee op. Is dat de bedoeling? Zeker niet. Ten eerste kun je niet aan alles twijfelen, want dan kun je helemaal niets meer zeggen. Zodra je iets zegt, ga je er al van uit dat de

ander iets kan begrijpen van wat jij zegt, anders zou het totaal zinloos zijn om iets te zeggen. Niet alles wordt dus betwijfeld. Tijdens het filosoferen twijfel je aan sommige gedachten, terwijl je aan andere helemaal niet twijfelt. Dit is zelfs een voorwaarde voor filosofisch onderzoek.

In het bovenstaande voorbeeld wordt niet betwijfeld of we weten wat een deur is. Sterker nog, we gaan ervan uit dat dit voor iedereen bekend is, het is een voorwaarde voor reflectie. Er wordt alleen betwijfeld of we ook een sluitende definitie van een deur kunnen opschrijven. Omdat we leven met de gedachte dat dit heel makkelijk is, gaan we uiteen met een gevoel van twijfel. Indien dergelijke ervaringen een geregelde praktijk zijn, dan weten leraar en kinderen duidelijker wat betwijfeld kan worden en wat juist niet betwijfeld kan worden. Dit is dan het resultaat van het filosoferen. Kinderen weten na de les over de deur meer, want nu weten ze dat je niet zomaar een beschrijving van een deur kunt geven. Alleen weten ze dit pas na de ervaring van twijfel, van onzekerheid. Eerst moet je loslaten dat je het weet, het gevoel hebben ‘ik weet het niet’. Daarna kun je de balans opmaken en er rijker uit te voorschijn komen.

Lesdoel

Begrijpen dat het gaat om moeilijke vragen tijdens het filosoferen.

Suggesties

Als kinderen de eerste vraag niet kunnen beantwoorden, laat die dan vooralsnog open. Keer naar deze vraag terug, zodra een duidelijk voor-